

Wykład: badanie funkcji

Definicja. (ekstrema lokalne funkcji)

1. Funkcja f ma w punkcie $x_0 \in \mathbb{R}$ minimum lokalne, jeżeli

$$\bigvee_{\delta > 0} \bigwedge_{x \in S(x_0, \delta)} f(x) \geq f(x_0)$$

2. Podobnie, funkcja f ma w punkcie $x_0 \in \mathbb{R}$ maksimum lokalne, jeżeli

$$\bigvee_{\delta > 0} \bigwedge_{x \in S(x_0, \delta)} f(x) \leq f(x_0)$$

Uwaga. Maksima, minima lokalne nazywamy ekstremami lokalnymi.

Twierdzenie. (Fermata, warunek konieczny istnienia ekstremum) Jeżeli funkcja f ma

1. ekstremum lokalne w punkcie x_0 ,
2. pochodną $f'(x_0)$,

to $f'(x_0) = 0$.

Definicja. (punkty krytyczne funkcji) Punkt x_0 nazywamy punktem krytycznym funkcji f , jeżeli $f'(x_0) = 0$ albo $f'(x_0)$ nie istnieje.

Uwaga. Każdy punkt nieciągłości funkcji jest jej punktem krytycznym.

Fakt. (o lokalizacji ekstremum funkcji) Funkcja może mieć ekstrema lokalne tylko w punktach krytycznych.

Twierdzenie. (warunek wystarczający istnienia ekstremum) Jeżeli funkcja f spełnia warunki

1. f jest ciągła w x_0 ,
2. f jest rosnąca w $S(x_0^-, \delta)$ oraz f jest malejąca w $S(x_0^+, \delta)$,

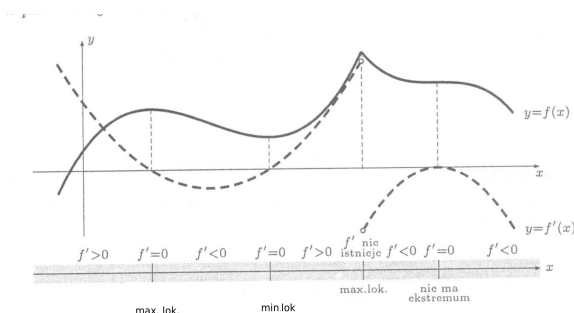
to w punkcie x_0 funkcja f ma maksimum lokalne.

Twierdzenie. (I warunek wystarczający istnienia ekstremum) Jeżeli funkcja f spełnia warunki

1. $f'(x_0) = 0$,
- 2.

$$\bigvee_{\delta > 0} \begin{cases} f'(x) \geq 0 & \text{dla każdego } x \in S(x_0^-, \delta), \\ f'(x) \leq 0 & \text{dla każdego } x \in S(x_0^+, \delta), \end{cases}$$

to w punkcie x_0 ma maksimum lokalne.

rys. Ekstrema lokalne funkcji jako konsekwencja zmiany znaku jej pochodnej

Twierdzenie. (II warunek wystarczający istnienia ekstremum) Jeżeli funkcja f spełnia warunki:

1. $f'(x_0) = f''(x_0) = \dots = f^{(n-1)}(x_0) = 0$.
2. $f^{(n)}(x_0) < 0$,

3. n jest liczbą parzystą, gdzie $n \geq 2$,

to w punkcie x_0 maksimum lokalne.

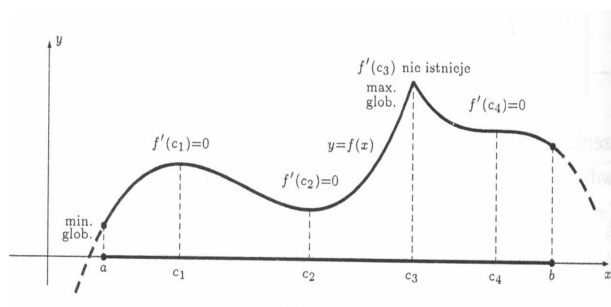
Uwaga. Jeżeli założenie 2. twierdzenia ma postać $f^{(n)}(x_0) > 0$, to funkcja ma w punkcie x_0 minimum lokalne. Natomiast, jeżeli założenie 3. ma postać " n jest liczbą nieparzystą", a założenie 2. postać $f^{(n)}(x_0) \neq 0$, to funkcja w punkcie x_0 nie ma ekstremum lokalnego.

Definicja. (ekstrema globalne) Funkcja f ma ekstremum globalne (minimum lub maksimum) w $x_0 \in [a, b]$, jeżeli $\bigwedge_{x \in [a, b]} f(x) \leq f(x_0)$ w przypadku maksimum lub $\bigwedge_{x \in [a, b]} f(x) \geq f(x_0)$ w przypadku minimum.

Algorytm szukania ekstremów globalnych funkcji na przedziale domkniętym

Niech funkcja f będzie ciągła na przedziale $[a, b]$ i niech ma pochodną właściwą lub niewłaściwą poza skończoną liczbą punktów tego przedziału. Ponadto niech funkcja f ma skończoną liczbę punktów krytycznych. Ekstrema globalnych tej funkcji na tym przedziale szukamy postępując według algorytmu:

- znajdujemy punkty krytyczne $c_1, c_2, c_3, \dots, c_n$ funkcji f na przedziale (a, b) ,
- obliczamy wartości funkcji f na końcach przedziału $[a, b]$ oraz w punktach krytycznych,
- spośród liczb $f(c_1), f(c_2), f(c_3), \dots, f(c_n)$ wybieramy najmniejszą i największą. Będą to odpowiednio minimum i maksimum globalne funkcji f na przedziale $[a, b]$.

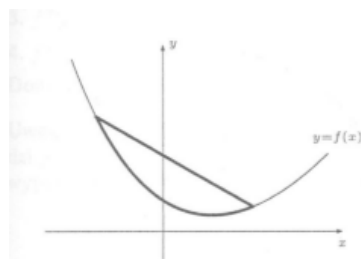
rys. Ekstrema globalne funkcji na przedziale

Funkcje wypukłe

- Funkcja f jest ściśle wypukła w dół na przedziale I , jeżeli

$$\bigwedge_{[x_1, x_2] \subset I} \bigwedge_{0 < \lambda < 1} f(\lambda x_1 + (1 - \lambda)x_2) < \lambda f(x_1) + (1 - \lambda)f(x_2).$$

Geometrycznie funkcja jest ściśle wypukła w dół, gdy każdy odcinek siecznej leży wyżej niż część wykresu łącząca punkty, przez które przechodzi sieczna.

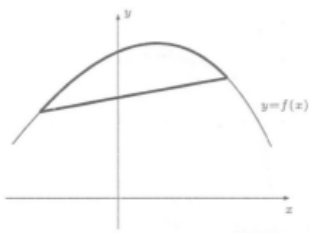

Rys. 6.2.1. Funkcja ściśle wypukła w dół.

- Funkcja f jest ściśle wypukła w górę na przedziale I , jeżeli

$$\bigwedge_{[x_1, x_2] \subset I} \bigwedge_{0 < \lambda < 1} f(\lambda x_1 + (1 - \lambda)x_2) > \lambda f(x_1) + (1 - \lambda)f(x_2).$$

Geometrycznie funkcja jest ściśle wypukła w górę, gdy każdy odcinek siecznej leży niżej niż część wykresu łącząca punkty, przez które przechodzi sieczna.

Rys. 6.2.2. Funkcja ściśle wypukła w górę.

Uwaga Jeżeli w powyższych definicjach zamienimy nierówność ostrą na nierówność słabą, to będziemy mówić po prostu funkcja wypukła w dół lub w górę.

Twierdzenie. (warunek wystarczający wypukłości) Niech I będzie dowolnym przedziałem. Jeżeli dla każdego $x \in I$ funkcja f spełnia nierówność:

1. $f''(x) > 0$, to jest ściśle wypukła w dół na I ,
2. $f''(x) \geq 0$, to jest wypukła w dół na I ,
3. $f''(x) < 0$, to jest ściśle wypukła w górę na I ,
4. $f''(x) \leq 0$, to jest wypukła w górę na I ,

Uwaga. Jeżeli $f''(x) \geq 0$ dla każdego $x \in I$, przy czym równość $f''(x) = 0$ zachodzi jedynie dla skończonej liczby punktów z przedziału I , to funkcja f jest ściśle wypukła w dół. Podobnie jest dla funkcji ściśle wypukłej w górę.

Punkty przegięcia Punkt $(x_0, f(x_0))$ nazywamy punktem przegięcia wykresu funkcji f wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje liczba $\delta > 0$ taka, że funkcja f jest ściśle wypukła w dół dla $x \in (x_0 - \delta, x_0)$ i wypukła w górę dla $x \in (x_0, x_0 + \delta)$ albo jest odwrotnie.

Pochodne a wykres funkcji

f'	f''	f'''	Własności funkcji	Wykres
$f'(x) > 0$	$f''(x) > 0$		rosnąca i wypukła w dół	
$f'(x) > 0$	$f''(x) < 0$		rosnąca i wypukła w górę	
$f'(x) < 0$	$f''(x) > 0$		malejąca i wypukła w dół	
$f'(x) < 0$	$f''(x) < 0$		malejąca i wypukła w górę	
$f'(x_0) = 0$	$f''(x_0) > 0$		minimum lokalne właściwe	
$f'(x_0) = 0$	$f''(x_0) < 0$		maksimum lokalne właściwe	
	$f''(x_0) = 0$	$f'''(x_0) \neq 0$	punkt przegięcia	

Badanie funkcji - podstawowe czynności:

1. Ustalenie dziedziny funkcji.
2. Wskazanie podstawowych własności funkcji:
  - *a. parzystość lub nieparzystość,
  - *b. okresowość,
  - *c. miejsca zerowe,

d. ciągłość.

3. Obliczenie granic lub wartości funkcji na "krańcach" dziedziny.

*4. Znalazienie asymptot pionowych i ukośnych.

5. Zbadanie pierwszej pochodnej funkcji:

- wyznaczenie dziedziny pochodnej i jej obliczenie,
- wyznaczenie punktów, w których funkcja może mieć ekstrema,
- ustalenie przedziałów monotoniczności funkcji,
- ustalenie ekstremów funkcji,
- obliczenie granic lub wartości pochodnej na "krańcach" jej dziedziny.

6. Zbadanie drugiej pochodnej funkcji:

- wyznaczenie dziedziny drugiej pochodnej i jej obliczenie,
- wyznaczenie miejsc, w których funkcja może mieć punkty przegięcia,
- ustalenie przedziałów wypukłości,
- wyznaczenie punktów przegięcia wykresu funkcji,
- obliczenie pierwszej pochodnej w punktach przegięcia,

7. Sporządzenie wykresu.

* - czynności wykonywane w drugiej kolejności.

Przykład 1.

$$f(x) = \begin{cases} |x| \ln |x| & \text{dla } x \neq 0 \\ 0 & \text{dla } x = 0 \end{cases} = \begin{cases} -x \ln(-x) & \text{dla } x < 0 \\ 0 & \text{dla } x = 0 \\ x \ln x & \text{dla } x > 0 \end{cases}$$

1. $D = \mathbb{R}$

2. $\lim_{x \rightarrow -\infty} f(x) = \infty, \lim_{x \rightarrow 0} f(x) = 0, \lim_{x \rightarrow \infty} f(x) = \infty$

3a. Asymptoty ukośne $y = ax + b$: $a : \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{f(x)}{x} = -\infty, \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{f(x)}{x} = \infty$ - nie ma asymptot ukośnych

3b. funkcja jest ciągła dla wszystkich $x \in \mathbb{R}$, nie ma więc asymptot pionowych

4. pochodna

$$f'(x) = \begin{cases} -\ln(-x) - 1 & \text{dla } x < 0 \\ \ln(x) + 1 & \text{dla } x > 0 \end{cases}$$
$$f'_-(0) = \infty, f'_+(0) = -\infty$$

5. $f'(x) = 0$: $f'(-e^{-1}) = 0, f'(e^{-1}) = 0$

6. $f''(x)$

$$f''(x) = \begin{cases} -\frac{1}{x} & \text{dla } x < 0 \\ \frac{1}{x} & \text{dla } x > 0 \end{cases}$$
$$f''(x) > 0 \text{ dla } x \neq 0.$$

Zapisujemy otrzymane informacje w tabelce poniżej

x	$-\infty$		-1		$-e^{-1}$		0		e^{-1}		1		∞
$f''(x)$	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	
$f'(x)$		-	-	-	0	+		-	0	+	+	+	
$f(x)$	∞						0						∞

Twierdzenia o wartości średniej.

1. Twierdzenie Rolle'a. Jeżeli funkcja f spełnia warunki:

1. jest ciągła na $[a, b]$,
2. ma pochodną właściwą lub niewłaściwą na (a, b) ,
3. $f(a) = f(b)$,

to istnieje punkt $c \in (a, b)$ taki, że $f'(c) = 0$.

2. Twierdzenie Lagrange'a. Jeżeli funkcja f spełnia warunki:

1. jest ciągła na $[a, b]$,
2. ma pochodną właściwą lub niewłaściwą na (a, b) ,

to istnieje punkt $c \in (a, b)$ taki, że $f'(c) = \frac{f(b)-f(a)}{b-a}$.

3. Twierdzenie Cauchy'ego. Jeżeli funkcje f i g spełniają warunki:

1. są ciągłe na $[a, b]$,
2. mają pochodne właściwe lub niewłaściwe na (a, b) ,
3. $g'(x) \neq 0$ dla każdego $x \in (a, b)$,

to istnieje punkt $c \in (a, b)$ taki, że $\frac{f'(c)}{g'(c)} = \frac{f(b)-f(a)}{g(b)-g(a)}$.

Reguła l'Hospitala obliczanie granic w przypadku wyrażeń nieoznaczonych

1. Twierdzenie (reguła de l'Hospitala dla nieoznaczności $\frac{0}{0}$). Jeżeli funkcje f i g spełniają warunki:

1. $\lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = \lim_{x \rightarrow x_0} g(x) = 0$, przy czym $g(x) \neq 0$ dla $x \in S(x_0)$,
2. istnieje granica $\lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f'(x)}{g'(x)}$ (właściwa lub niewłaściwa),

to istnieje

$$\lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f(x)}{g(x)} = \lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f'(x)}{g'(x)}$$

2. Twierdzenie (reguła de l'Hospitala dla nieoznaczności $\frac{\infty}{\infty}$). Jeżeli funkcje f i g spełniają warunki:

1. $\lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = \lim_{x \rightarrow x_0} g(x) = \infty$,
2. istnieje granica $\lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f'(x)}{g'(x)}$ (właściwa lub niewłaściwa),

to istnieje

$$\lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f(x)}{g(x)} = \lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f'(x)}{g'(x)}$$

Uwaga. Reguła de l'Hospitala jest prawdziwa także dla granic jednostronnych oraz dla granic w $-\infty$ lub ∞ .

Przykład 2. Obliczyć podane granice

$$a) \underbrace{\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\ln x}{x}}_{\frac{\infty}{\infty}} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{(\ln x)'}{(x)'} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{1/x}{1} = 0,$$

$$b) \underbrace{\lim_{x \rightarrow 0+} \frac{\ln \sin x}{\ln \operatorname{tg} x}}_{\frac{-\infty}{-\infty}} = \lim_{x \rightarrow 0+} \frac{(\ln \sin x)'}{(\ln \operatorname{tg} x)'} = \lim_{x \rightarrow 0+} \frac{(\sin x)' / \sin x}{(\operatorname{tg} x)' / \operatorname{tg} x} = \lim_{x \rightarrow 0+} \frac{\cos x / \sin x}{(1 / \cos^2 x) \cdot \cos x / \sin x} = \lim_{x \rightarrow 0+} \cos^2 x = 1,$$

$$c) \underbrace{\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{e^x + 1}{x^3}}_{\frac{\infty}{\infty}} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{(e^x + 1)'}{(x^3)'} = \underbrace{\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{e^x}{3x^2}}_{\frac{\infty}{\infty}} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{(e^x)'}{(3x^2)'} = \underbrace{\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{e^x}{6x}}_{\frac{\infty}{\infty}} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{(e^x)'}{(6x)'} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{e^x}{6} = \infty.$$

Tożsamości zmieniające rodzaje nieoznaczoności

Nieoznaczoność	Stosowana tożsamość	Otrzymana nieoznaczoność
$0 \cdot \infty$	$f \cdot g = \frac{f}{1/g}$	$\frac{0}{0}$ lub $\frac{\infty}{\infty}$
$\infty - \infty$	$f - g = \frac{1/g - 1/f}{1/(fg)}$	$\frac{0}{0}$
$1^\infty, \infty^0, 0^0$	$f^g = e^{g \ln f}$	$\frac{0}{0}$ lub $0 \cdot \infty$

Rozwinięcie Taylora funkcji (wzór Taylora)

Założenie

- $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ jest ciągła
- istnieją pochodne $f'(x), f''(x), \dots, f^{(n+1)}(x)$ dla $x \in (a, b)$
Wtedy dla każdego $x, x_0 \in (a, b)$, zachodzi

$$f(x) = f(x_0) + \frac{(x - x_0)}{1!} f'(x_0) + \frac{(x - x_0)^2}{2!} f''(x_0) + \frac{(x - x_0)^3}{3!} f'''(x_0) + \dots + \frac{(x - x_0)^n}{n!} f^{(n)}(x_0) + R_n$$

$$R_n = \frac{(x - x_0)^{(n+1)}}{(n+1)!} f^{(n+1)}(\xi), \text{ dla pewnego } \xi \in (x_0, x)$$

Zastosowanie

- wykorzystanie do przybliżonych obliczeń - przybliżenie wielomianowe rzędu n funkcji $f(x)$

$$f(x) \approx f(x_0) + \frac{(x - x_0)}{1!} f'(x_0) + \frac{(x - x_0)^2}{2!} f''(x_0) + \frac{(x - x_0)^3}{3!} f'''(x_0) + \dots + \frac{(x - x_0)^n}{n!} f^{(n)}(x_0)$$

błąd przybliżenia: $R_n = \frac{(x - x_0)^{(n+1)}}{(n+1)!} f^{(n+1)}(\xi)$ dla pewnego $\xi \in (x_0, x)$

Przykład 3. różniczka $f(x) \approx f(x_0) + f'(x_0)(x - x_0)$ - przybliżenie I rzędu

Przykład 4. $f(x) = \sin x, |f^{(n+1)}(x)| \leq 1$. Stąd

$$|R_n| \leq \frac{(x - x_0)^{(n+1)}}{(n+1)!} \leq \frac{(b - a)^{(n+1)}}{(n+1)!} \rightarrow 0,$$

dla $x_0, x \in (a, b)$, gdy $n \rightarrow \infty$.

Przykład 5. $f(x) = e^x, |f^{(n+1)}(x)| = e^x$. Stąd

$$|R_n| \leq \frac{(x - x_0)^{(n+1)}}{(n+1)!} e^{x_0} \leq \frac{(b - a)^{(n+1)}}{(n+1)!} e^b \rightarrow 0,$$

dla $x_0, x \in (a, b)$, gdy $n \rightarrow \infty$.

Definicja. (funkcje pierwotne) Funkcja F jest funkcją pierwotną funkcji f na przedziale I , jeżeli

$$F'(x) = f(x) \text{ dla każdego } x \in I.$$

Twierdzenie. (podstawowe o funkcjach pierwotnych) Niech F będzie funkcją pierwotną funkcji f na przedziale I . Wtedy

- $G(x) = F(x) + C$, gdzie $C \in \mathbb{R}$ jest funkcją pierwotną
- każdą funkcję pierwotną funkcji f na I można przedstawić w postaci $F(x) + D$, gdzie $D \in \mathbb{R}$.

Uwaga. Powyższe twierdzenie mówi o postaci funkcji pierwotnych dla ustalonej funkcji. Funkcje pierwotne mają postać $F(x) + C$ i tylko takie są funkcjami pierwotnymi.

Twierdzenie. (warunek wystarczający istnienia funkcji pierwotnej) Jeżeli funkcja jest ciągła na przedziale, to ma funkcję pierwotną na tym przedziale.

Uwaga. Funkcja pierwotna funkcji elementarnej nie musi być funkcją elementarną. Np. pierwotne funkcje

$$\frac{1}{\ln x}, e^{-x^2}, \frac{e^x}{x}, \frac{\sin x}{x}, \sqrt{\sin x}, \sin x^2, \sqrt{x} \sin x,$$

nie są funkcjami elementarnymi.

Definicja. (całka nieoznaczona) Niech F będzie funkcją pierwotną funkcji f na przedziale I . Całkę nieoznaczoną funkcji f na przedziale I nazywamy zbiór funkcji $\{F(x) + C : C \in \mathbb{R}\}$. Całkę nieoznaczoną funkcji f oznaczamy przez

$$\int f(x) dx$$

Fakt. (pochodna całki nieoznaczonej, całka nieoznaczona pochodnej)

1. Niech funkcja f ma funkcję pierwotną na przedziale I . Wtedy dla każdego $x \in I$

$$\left[\int f(x) dx \right]' = f(x)$$

2. Niech funkcja f ma pochodną na przedziale I . Wtedy dla każdego $x \in I$

$$\int f'(x) dx = f(x) + C, \text{ gdzie } C \in \mathbb{R}$$

Całki nieoznaczone ważniejszych funkcji elementarnych

1. $\int 0 dx = C$ dla $x \in \mathbb{R}$
2. $\int x^n dx = \frac{x^{n+1}}{n+1} + C$ dla $n \in \mathbb{N} \cup \{0\}$, $x \in \mathbb{R}$
3. $\int x^p dx = \frac{x^{p+1}}{p+1} + C$ dla $p \in \{-2, -3, -4, \dots\}$, $x \in (-\infty, 0)$ lub $x \in (0, \infty)$
4. $\int x^a dx = \frac{x^{a+1}}{a+1} + C$ dla $a \in \mathbb{R} \setminus \mathbb{Z}$
5. $\int \frac{dx}{x} = \ln |x| + C$ dla $x \in (-\infty, 0)$ lub $x \in (0, \infty)$
6. $\int a^x dx = \frac{a^x}{\ln a} + C$ dla $0 < a \neq 1$ oraz $x \in \mathbb{R}$
7. $\int e^x dx = e^x + C$ dla $x \in \mathbb{R}$
8. $\int \sin x dx = -\cos x + C$ dla $x \in \mathbb{R}$
9. $\int \cos x dx = \sin x + C$ dla $x \in \mathbb{R}$
10. $\int \frac{dx}{\sin^2 x} = -\operatorname{ctg} x + C$ dla $x \in (k\pi, (k+1)\pi)$, gdzie $k \in \mathbb{Z}$
11. $\int \frac{dx}{\cos^2 x} = \operatorname{tg} x + C$ dla $x \in (\frac{\pi}{2} + k\pi, \frac{\pi}{2} + k\pi)$, gdzie $k \in \mathbb{Z}$
12. $\int \frac{dx}{1+x^2} = \operatorname{arctg} x + C$ dla $x \in \mathbb{R}$
13. $\int \frac{dx}{\sqrt{1-x^2}} = \operatorname{arc} \sin x + C$ dla $x \in (-1, 1)$
14. $\int \operatorname{sh} x dx = \operatorname{ch} x + C$ dla $x \in \mathbb{R}$
15. $\int \operatorname{ch} x dx = \operatorname{sh} x + C$ dla $x \in \mathbb{R}$
16. $\int \frac{dx}{\operatorname{sh}^2 x} = -\operatorname{ctgh} x + C$ dla $x \in (-\infty, 0)$ lub $x \in (0, \infty)$
17. $\int \frac{dx}{\operatorname{ch}^2 x} = \operatorname{tgh} x + C$ dla $x \in \mathbb{R}$
18. $\int \frac{f'(x)}{f(x)} dx = \ln |f(x)| + C$ dla $x \in \mathbb{R}$

Twierdzenie. (o liniowości całki nieoznaczonej) Niech funkcje f i g mają funkcje pierwone oraz niech $\alpha, \beta \in \mathbb{R}$. Wtedy

$$\int (\alpha f(x) + \beta g(x)) dx = \alpha \int f(x) dx + \beta \int g(x) dx.$$

Twierdzenie. (o całkowaniu przez części) Jeżeli funkcje f i g mają ciągłe pochodne, to

$$\int f(x)g'(x)dx = f(x)g(x) - \int f'(x)g(x)dx.$$

Twierdzenie. (o całkowaniu przez podstawienie) Jeżeli

1. funkcja $f : I \rightarrow \mathbb{R}$ jest ciągła na przedziale I
2. funkcja $\phi : J \rightarrow I$ ma ciągłą pochodną na przedziale J ,

to

$$\int f(x)dx = \int f(\phi(t))\phi'(t)dt = F(\phi(t)) + C,$$

gdzie F jest dowolną funkcją pierwotną funkcji f oraz $C \in \mathbb{R}$.